
CERCETĂRI INEDITE

ÎN CASTRUL LEGIONAR DIN POTAISSA

(1987-1992, 2011)

MIHAI BĂRBULESCU

REZUMAT:

Castrul legiunii V Macedonica de la Potaissa a funcționat din jurul anului 170 d. Hr. până la retragerea romană din Dacia sub Gallienus sau Aurelian. Cercetările arheologice începute în 1971 au continuat fără întrerupere până în 2016. Au fost cercetate exhaustiv și publicate edificiul comandamentului (*principia*) și băile legiunii (*thermae*). Au fost investigate elementele defensive, poarta vestică (*porta decumana*), bastionul din colțul nord-vestic al castrului, drumurile; au fost cercetate parțial cazărmlile unor *cohortes quingenariae* din *praetentura sinistra*, *praetentura dextra* și *latus praetorii sinistrum*, ca și complexul de *horrea* și *palaestra*. Toate rezultatele acestor cercetări au fost publicate.

Prezentul articol înfățișează cercetările nepublicate din anii 1987-1992 și 2011. La vest de *principia* săpăturile n-au identificat nici o construcție (fig. 1-2). În *retentura sinistra* (fig. 3, 4 a-e) și în *retentura dextra* (fig. 5-6) au fost cercetate parțial cazărmlile unor *cohortes quingenariae*. Cercetări parțiale s-au efectuat și la *cohors miliaria* din *latus praetorii dextrum*. Din cercetările de până acum și după spațiul pe care-l ocupă (132 x 107 m), prima cohortă a legiunii pare să fi avut opt șiruri de *contubernia* dispuse în patru grupuri de câte două (C 1 – C 8, fig. 1, 7-9). Șirul de *contubernia* 4, mai complet cercetat, avea 12 încăperi. La est de *contubernia*, spre *via principalis*, se află opt spații (Sp. 1 – Sp. 8) cu rost neclar (locuințele centurionilor ori ale tribunilor ?, fig. 10). În Sp. 1, o suprafață pavată cu cărămizi (fig. 4 f-g) ar putea indica o latrină (?). Nu știm cum se dispuneau cele cinci centurii ale cohortei I în cele opt șiruri de *contubernia*. În castrul de la Potaissa soldații din *cohors miliaria* aveau la dispoziție un spațiu de cca 4.600 m², pe când cei dintr-o *cohors quingenaria* aveau doar 2.100 – 2.500 m².

Cu acest articol se încheie prezentarea tuturor săpăturilor arheologice desfășurate până acum în castrul legionar de la Potaissa.

ABSTRACT: ARCHAEOLOGICAL RESEARCH IN THE LEGIONARY FORTRESS AT POTAISSA (1987-1992, 2011)

The fortress of Legio V Macedonica from Potaissa started functioning around the year 170 A.D., and continued its existence until the Roman withdrawal from Dacia under Emperor Gallienus or Aurelian. Starting with the year 1971, the archaeological investigations continued without interruption until 2016. The headquarters (*principia*) and the roman baths (*thermae*) have been fully researched and published. The main defensive elements were investigated, the western gate (*porta decumana*), the corner bastions and the main roads of the fortress; some of the *cohortes quingenariae* situated in the *praetentura sinistra*, *praetentura dextra* and *latus praetorii sinistrum*, as well as the *horrea* complex and *palaestra* have been partially investigated. All of this research has been published.

This paper presents unpublished research from 1987-1992 and 2011. Research West of *principia* did not detect any constructions (figures 1 and 2). In the *retentura sinistra* (figures 3 and 4, a-e) and *retentura dextra* (figures 5 and 6) the barracks of some *cohortes quingenariae* were partially investigated. The garrisons of *cohors miliaria* situated in *latus praetorii dextrum* have been partially researched. According to the space it occupies (132 x 107 m), the *cohors miliaria* seems to have had eight *contubernia* arranged in four groups of two (C 1 – C 8, figures 1 and 7-9). *Contubernia* 4 (figure 8), better researched, have 12 rooms. At the eastern end of *contubernia*, towards the *via principalis*, there are eight spaces (Sp. 1 – Sp. 8), with an unclear destination (the residences of the centurions or tribunes ?, figure 10). In Sp.1 a surface laid out with bricks was discovered (figure 4, f-g), which could indicate a latrine (?). We do not know how the eight *contubernia* were distributed to the five *centuriae*. At Potaissa, in the *cohors miliaria*, the soldiers have approx. 4,600 m², while in a *cohors quingenaria* soldiers have 2,100 – 2,500 m². With this article we conclude the presentation of all the archaeological research carried out until now in the legionary fortress of Potaissa.

CUVINTE CHEIE: Potaissa, legiunea V Macedonica, castru legionar.

KEYWORDS: Potaissa, legio 5th Macedonica, legionary fortress.

Cercetările arheologice din castrul legiunii V Macedonica de la Potaissa s-au desfășurat fără întrerupere din 1971 până în 2016¹. Au fost cercetate integral și publicate edificiul comandamentului (*principia*)², termele³, elementele de fortificație, *via praetoria*, *via principalis*, *porta decumana*, bastionul nord-vestic, bastion de curtaină pe latura vestică⁴. Au fost cercetate parțial și publicate rezultatele cercetărilor din *palaestra*⁵, *horrea*, cazărmi din *latus praetorii sinistrum*⁶ și din *praetentura sinistra*⁷. Cercetărilor dintre 1971 și 2016 li se adaugă, în 1958, un sondaj la bastionul sud-estic⁸ și, în 2019, un sondaj la *groma*⁹ (fig. 1).

Au mai fost publicate lucrări monografice privind castrul și orașul de la Potaissa¹⁰, arhitectura castrului¹¹, descoperirile epigrafice din castru¹², circulația monetară la Potaissa¹³, monumentele artistice din Potaissa¹⁴, descoperirea mormântului princiar germanic din castru¹⁵.

Au rămas inedite săpăturile efectuate în 1987-1992 și 2011 în spațiul de la vest de *principia*, în *retentura sinistra* și *dextra* și în *latus praetorii dextrum* (*cohors miliaria*)¹⁶. Cu publicarea lor încheiem prezentarea tuturor cercetărilor arheologice din castrul potaissens întreprinse până acum. Materialele arheologice din punctele amintite – cu excepția celor epigrafice, numismatice și artistice, publicate în volumele menționate – vor fi aici prezentate selectiv, urmând ca membrii colectivului să le publice exhaustiv.

Cercetări în spațiul de la vest de *principia*

În spatele clădirii comandamentului, spre vest (fig. 2), s-a trasat secțiunea R 1 (1987), de 137,40 x 1,50 m, orientată V-NV – E-SE. Capătul estic al secțiunii se află la 5,30 m de zidul vestic al clădirii comandamentului, în dreptul încăperii C'. În capătul estic se observă cu greutate drumul secundar de la vest de *principia*¹⁷, după care (m. 2-16) se află un nivel de dărâmare gros de 30-40 cm, cu pietriș, mortar, cărămizi, țigle, fragmente ceramice și oase menajere. La m. 60 începe un strat de marnă, întins pe vreo 11 m, cu bombare la centru, ca un drum, pe care se aflau multe fragmente ceramice. În continuarea „drumului”, până aproape de capătul său vestic, în secțiune se observă o lentilă de pietre mici, ca un pavaj slab construit, peste care se găsesc puține fragmente ceramice. Situația se modifică la m. 120, când se observă mai multă ceramică, oase, monede.

Secțiunea R 3 (1987), de 45 x 1,50 m, s-a trasat aproximativ perpendicular pe R 1, în dreptul m. 65 al secțiunii R1. Se observă în capătul sudic al secțiunii R3 „drumul” din R 1. În continuare, spre nord, R 3 nu a surprins nici o construcție.

Secțiunea R 5 (1989), orientată aproximativ NV – SE, de 141,50 x 1,50 m s-a trasat de la colțul sud-vestic al clădirii comandamentului spre *cohors* din *retentura*. R 5 a intersectat drumul care mărginește *principia* spre vest, apoi o groapă cu fundul săpat 50 cm în virgin, cu puțin pietriș și fragmente ceramice. La m. 45 se observă un strat de piatră de carieră, gros de 15-20 cm, lat de 3 m. Corespunde cu *via decumana* care a fost surprinsă între cazărmiile din *retentura* (cum se va vedea mai jos), dar unde lățimea este de 5-6 m. R 5 nu a intersectat nici o

¹ O privire de ansamblu la Bărbulescu 2019 = Bărbulescu 2020.

² Bărbulescu *et al.* 2020.

³ Bărbulescu *et al.* 2019.

⁴ Bărbulescu 1987, 106-122.

⁵ Bărbulescu *et al.* 2019, 19-23.

⁶ Bărbulescu 1987, 164-172.

⁷ Nemeti, Nemeti *et al.* 2017.

⁸ Crișan 1961, 431-439.

⁹ Bărbulescu *et al.* 2020, 21-27.

¹⁰ Bărbulescu 1994.

¹¹ Bărbulescu 2004.

¹² Bărbulescu 2012.

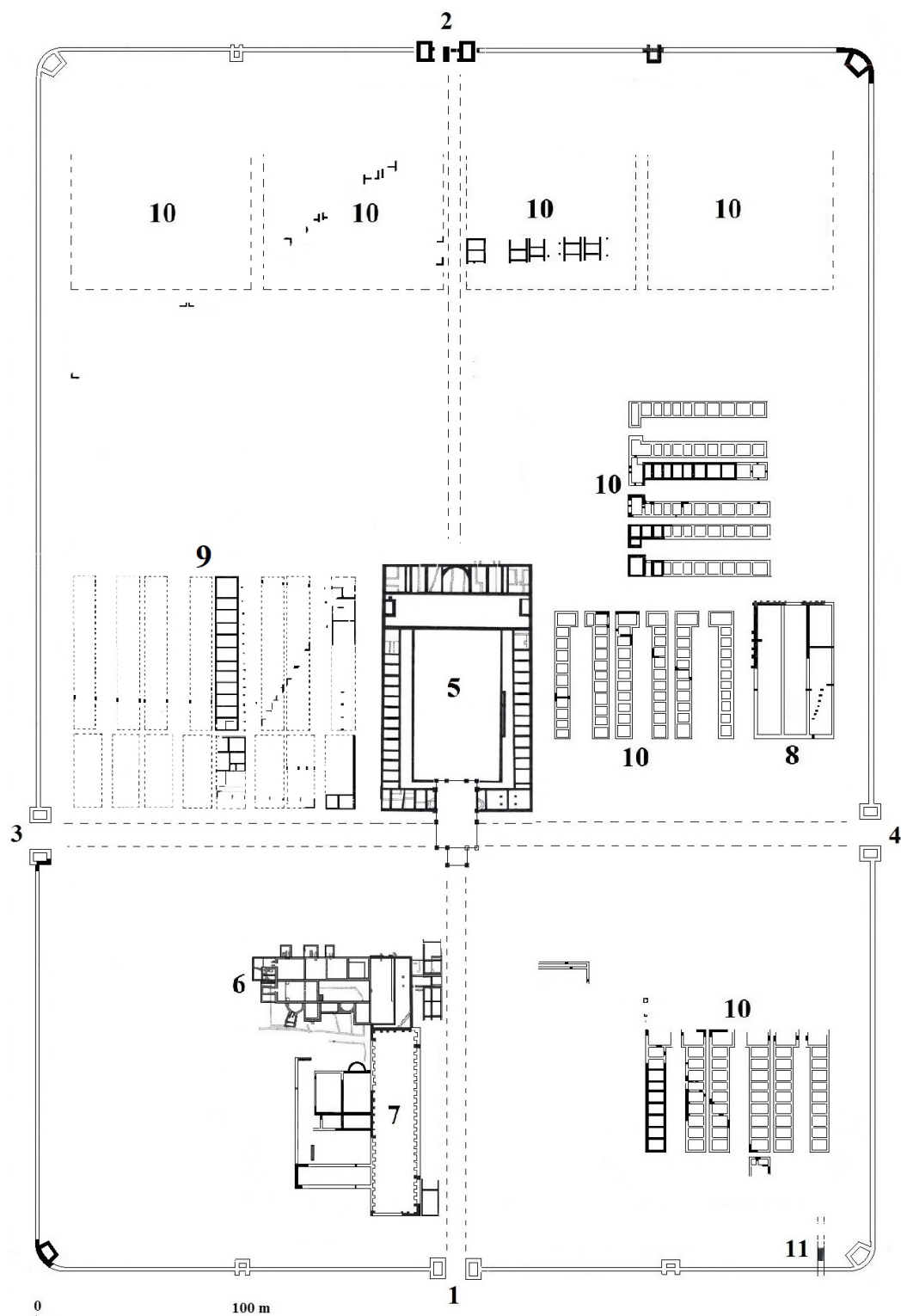
¹³ Pislaru 2009.

¹⁴ Bărbulescu 2015, Bărbulescu 2016.

¹⁵ Bărbulescu 2008.

¹⁶ La cercetările din 1987-1992 și 2011 au participat: responsabil de șantier Mihai Bărbulescu (Institutul de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca; Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca), Dragoș Blaga (2011, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca), Ana Cătișă (1987-1992, Muzeul de Istorie Turda), Fábrián István (2011, Universitatea „Petru Maior” Târgu Mureș), Florin Fodorean (2011, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca), Marius Grec (1987-1992, Sănnicolau Mare), Ana Hopârtean (1987-1988; 1990, Muzeul de Istorie Turda), Adrian Husar (1987-1992, Satu Mare; Muzeul Județean Târgu Mureș), Pavel Huszarik (1987-1992; 2011, Nădlac), Claudia Luca (1987-1988; 1990-1992, Muzeul de Istorie Turda), Dan Matei (2011, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca), Irina Nemeti (2011, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei Cluj-Napoca), Sorin Nemeti (2011, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca), Mariana Pislaru (2011, Muzeul de Istorie Turda).

¹⁷ Bărbulescu *et al.* 2020, 17.

1. *Porta praetoria*
2. *Porta decumana*
3. *Porta principalis dextra*
4. *Porta principalis sinistra*
5. *Principia*

6. *Thermae*
7. *Palaestra*
8. *Horrea*
9. *Cohors miliaria*
10. *Cohors quingenaria*
11. *Canal devensor*

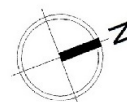

Figura 1. Castrul legionar de la Potaissa. Plan (2022).

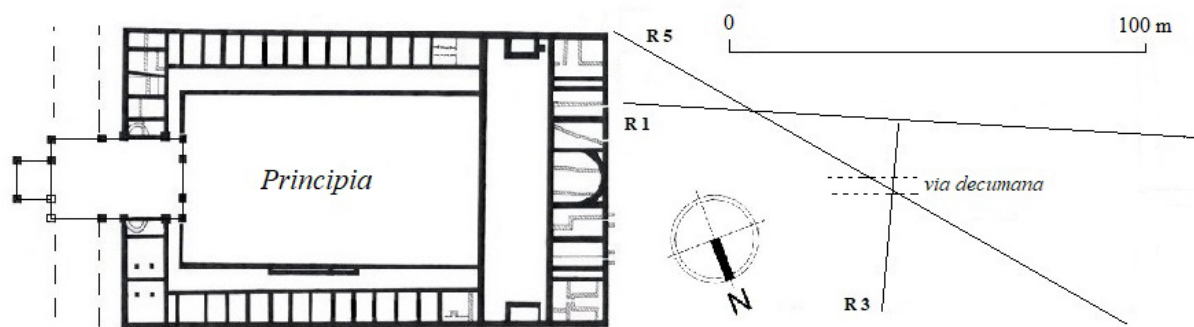

Figura 2. Cercetări arheologice la vest de principia.

construcție. La adâncimea de 20 cm se observă de-a lungul secțiunii un nivel subțire (10-15 cm) de pietriș mărunț, cu puține materiale arheologice.

În secțiunile practicate la vest de *principia* s-au descoperit patru denari emiși de Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Elagabal și Severus Alexander¹⁸.

În secțiunea R 5 s-a descoperit un fragment de vas din ceramică fină, neagră, ornamentat prin lustruire cu două benzi canelate și decor geometric în rețea. Se datează în secolele V-VI¹⁹.

Prin urmare, cele trei secțiuni situate la vest de *principia* nu au surprins nici o construcție, ceea ce ar părea să indice că în spațiul respectiv, egal ca suprafață cu *principia* (aproape 1 ha), nu s-a construit. Ar fi putut fi un teren pentru antrenament. Este o ipoteză care nu-și găsește analogii în alte castru. Sondajele efectuate în 1987 și 1989 sunt insuficiente pentru a formula o concluzie pertinentă. Pe de altă parte, rămâne deschisă problema localizării palatului comandantului legiunii (*praetorium*).

Cohors quingenaria din retentura sinistra

Secțiunea R 2 (1987), de 91,30 x 1,50 m, orientată aproximativ perpendicular pe capătul vestic al secțiunii R 1 a surprins o cazarmă pentru o *cohors quingenaria* din *retentura sinistra*, alcătuită din șase *contubernia* dispuse în trei grupuri, câte două cu o curte interioară între ele (fig. 3). Orientarea este *per strigas*, la fel ca în *praetentura sinistra*. Totul este foarte distrus: se mai păstrează foarte puțin din zidurile construite în *opus incertum*, de obicei numai temelia lor din piatră de râu. De la capătul său nordic secțiunea a trecut mai întâi prin curtea interioară dintre două *contubernia*. Stratigrafia aici este următoarea: peste pământul virgin se observă un strat subțire de pietriș și marnă (nivel de construcție ?); urmează un strat gros de 15 cm de pământ relativ curat, un nivel de călcare de 5 cm, cu pietriș și țigle, humusul actual (20 cm). În continuare, spre sud, secțiunea a intersectat o încăpăre din *contubernia* sudice, cu nivelul de călcare constând din strat de mortar, peste care au căzut țigle și olane. Distanța până la grupul următor de două *contubernia* e mai mică decât distanțele observate la *cohortes* din *latus praetorii sinistrum* (2 m)²⁰. S-a intersectat următorul grup de două *contubernia*. Nivelul de călcare din încăperi se distinge foarte greu (strat de mortar și pietriș). În curte, nivelul de călcare e din piatră și marnă, gros de 30 cm, cu fragmente de țigle deasupra. S-au observat rigole pentru scurgerea apei de pe acoperiș. Din următorul grup de două *contubernia* apar în secțiune zidurile transversale din care a rămas doar temelia.

Între m. 75 și 80,65 s-a surprins un drum din pietriș și marnă argiloasă, cu bombarea caracteristică la centru. Nu s-au observat rigole. Este *via decumana*, situată în axul lung al castrului, în dreptul porții *decumana* și al sanctuarului A din *principia*.

Secțiunea R 4 (1988), de 91 x 1,50 m, a fost trasată paralel cu secțiunea R 2, la 9,90 m vest de R 2. În R 4 *via decumana* este lată de 6,10 m, constituită din pietriș și marnă, cu bombarea specifică în centru. Nici aici nu s-au observat rigole.

Dezvelirea parțială a cazărnilor din *retentura sinistra*, între R 2 și R 4, s-a făcut prin 18 casete (1988-1989), decopertându-se o suprafață de 936 m² (72 x 13 m), reprezentând o fâșie transversală prin *cohors quingenaria*

¹⁸ Pislaru 2009, 210, nr. 605-608.

¹⁹ Nemeti 2008, 344, pl. LIII, 25.

²⁰ Bărbulescu 1987, 172

situată la nord de *via decumana* (fig. 3). S-au surprins *contubernia* a cinci centurii, a șasea centurie din extremitatea nordică nefiind cercetată (grupurile C I, C II și C III). La descriem dinspre sud (de la *via decumana*) spre nord.

Din primul grup de două *centuriae* (C I) s-au dezvelit total ori parțial șase *contubernia*: A (7 x 5 m), C (7 x 5 m), E (cercetat parțial; acest *contubernium* este împărțit prin zid median în două compartimente, late de 2,9 m, respectiv 3,5 m), B (cercetat parțial), D (7 x 5 m), F (cercetat parțial) și curtea interioară (lățime 11,75 m). În partea sudică a curții interioare nivelul de călcare este constituit de o fâșie lată de 5 m din marnă argiloasă depusă într-un strat gros de 10-15 cm. Stratul de marnă este mărginit spre nord de un rând de pietre de carieră (la – 35 cm). Jumătatea nordică a curții – pe o lățime de 6,50 m – nu e „pavată” cu marnă, ci se călca pe pământ cu puțin pietriș. Porticele par a fi foarte puțin adânci (1 – 1,25 m), mai curând o streășină. La frontul sudic al curții, la doar 1 m de zid, apar urmele fundației stilobatului (?), lată de 50-60 cm, din piatră de carieră (între 40 și 75 cm adâncime). La nord, o îngrămădire continuă de pietre de carieră, pe o lungime de 4 m, la 1,25 m de zidul construcției, ar putea proveni din fundația colonadei.

De la porticul nordic provin două fusuri de coloană și un fragment dintr-un al treilea (fig. 4 a-d). Primul fus de coloană, cu o ruptură pe lungime, era căzut cu vârful spre NV. Dimensiuni: lungime 162 cm, cu listelul de la bază lipsă; listelul superior de 3 cm; diametrul mic 25,5 cm; diametrul maxim aproximativ 28 cm (fig. 4 b). Al doilea fus, întreg, s-a descoperit la 5 m spre vest de primul, căzut cu vârful spre V. Dimensiuni: lungime 168 cm; listelul superior înalt de 3 cm; listelul inferior înalt de 7,5 cm; diametrul mic 29,5 – 30 cm; diametrul maxim (la 80 cm de bază) 32,5 cm; diametrul bazei 30,5 – 31 cm (fig. 4 a). Din al treilea fus s-a găsit doar o bucată, spartă pe lungime, la 3 m vest de al doilea. Nu s-au descoperit nici bazele, nici capitelurile acestor coloane. Observăm că dimensiuni similare aveau fusurile descoperite în cazarma unei *cohors quingenaria* din *praetentura sinistra*²¹, pe când coloanele de la porticele clădirii comandamentului erau înalte (cu bază și capitel) de 260-280 cm.²²

Grupul C II se află la 1,5 m distanță spre nord de C I. Aici s-au dezvelit în întregime sau parțial șase *contubernia*: A (cercetat parțial), C (7 x 4,50 m), E (cercetat parțial), B (cercetat parțial), D (6,50 x 5,40 m), F (cercetat parțial) și curtea interioară (lățime 10 m). În curtea interioară se repetă situația curții interioare de la grupul C I: spre sud este strat de marnă (pe 5,50 m lățime), iar spre nord doar pietriș (pe 4,25 m lățime). În curte, coloanele porticului sudic aveau, se pare, fundații individuale din lespezi așezate pe o temelie din piatră mărunță de carieră. O asemenea lespede (90 x 75 cm) avea centrul la 2 m distanță de zidul construcției (fig. 4 e), atestând un portic mai adânc decât la C I.

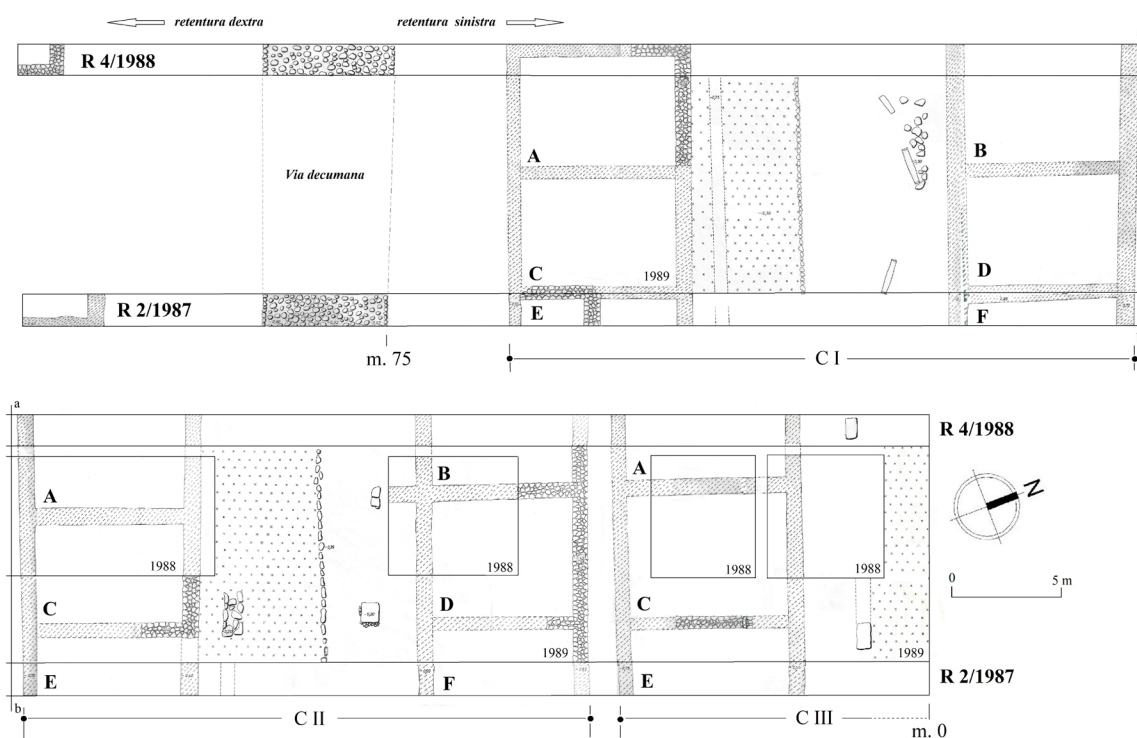

Figura 3. Cohors quingenaria din retentura sinistra.

²¹ Nemeti et al. 2017, 44-46.

²² Bărbulescu et al. 2020, 37.

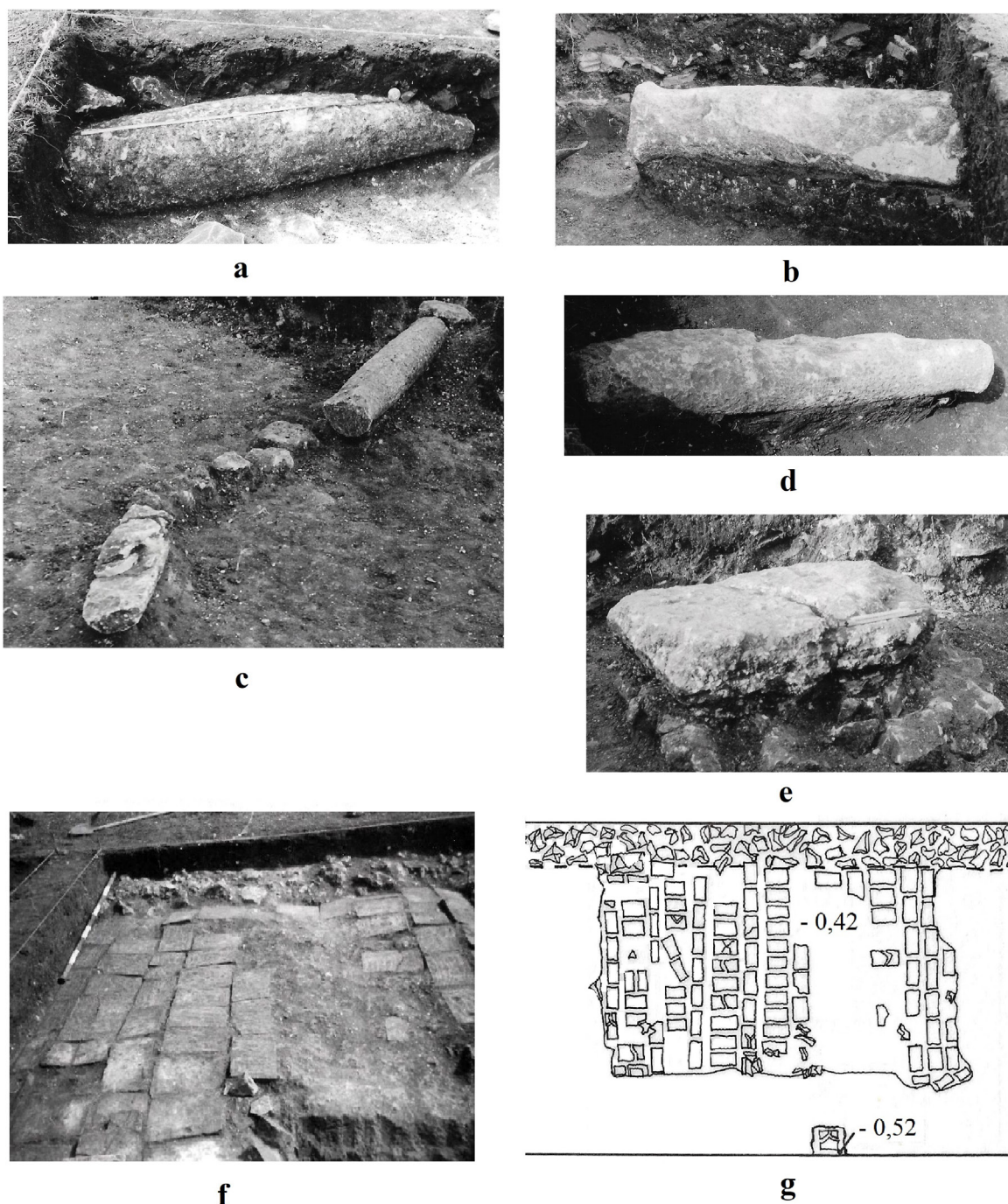

Figure 4. Coloane din cohors quingenaria (retentura sinistra) (a-e) și aranjamentul cu cărămizi din spațiul Sp. 1 (f-g).

Grupul C III se află la 1,15 m distanță spre nord de C II. Aici s-au dezvelit *contubernia* A (cercetat parțial), C (7,30 x 5,60 m), E (cercetat parțial) și curtea interioară (cercetată parțial). De la porticul sudic provine o lespede de 120 x 65 cm, așezată pe o fundație continuă; după poziția în care a fost găsită, adâncimea porticului era 2,50 m.

La *cohors quingenaria* aici cercetată parțial se observă, prin urmare, ușoare diferențe între *contubernia* (dimensiuni) și la adâncimea porticelor.

Materiale arheologice. Din categoria ceramicii, menționăm fragmentele unei căni roșii decorate cu un cap antropomorf în relief (C I, curte), castroanele roșii și cenușii decorate prin ștampilare (C III, curte și *contubernium* A), o lucernă cu mască pe disc și ștampila STROBILI, fragmente de lucerne (C I, curte), elemente de pavaj în formă de pișcot (C III, curte) și în forma literei L. Dintre ustensilele metalice amintim chei din fier (C III, curte și *contubernium* A) și o cheie-inel din bronz, perfect conservată (C I, curte). Armamentul și echipamentul militar sunt

reprezentate de un vârf de *pilum* din fier (R 4, la sud de *via decumana*), vârf de lance (C II, curte), închizătoare de armură, cataramă, verigi de bronz, garnituri-pandantive de centură, distribuitor de curele etc.

S-au descoperit fibule de bronz cu portagrafă laterală (C I, curte; C II, curte; C III, *contubernia* A și B), fibulă de bronz în forma literei T (C I, curte), fibule de bronz cu piciorul întors pe dedesubt (C I, *contubernium* C și curte) și o fibulă de bronz cu patru protome de cai, dispuse în formă de zvastică (tipul Cociș 33)²³, bine conservată (C I, *contubernium* A, fig. 11 g)²⁴.

În cazărmile din *retentura sinistra* s-au descoperit 18 monede: nouă denari emiși de Marcus Antonius, Vespasian, Traian, Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Septimius Severus, Severus Alexander, un denar suberat (Gordian III), un antonianian suberat (Gordian III), doi dupondii (Antoninus Pius), un sesterț (Lucius Verus), două monede Provincia Dacia, an II (Filip Arabul), o monedă civică grecească (Septimius Severus) și o monedă suberată neidentificată²⁵.

În *contubernia* sudice din C I s-au descoperit trei fragmente de țiglă pe care, înainte de ardere, s-a incizat alfabetul (*scriptura monumentalis*, cu excepția literei F)²⁶ (fig. 11 e-f).

O dovadă a „vizitării” (ori a unei locuiri modeste) a castrului ulterioare abandonării sale de către legiune²⁷ este fragmentul de fund de vas decorat în relief – la partea exterioară – cu o cruce înscrisă într-un romb. S-a descoperit în C II, *contubernium* A, la adâncimea de 40 cm. Pasta e cenușie, neomogenă, cu mici pietricele și mică. Este o ștampilă de meșter de felul celor cunoscute la sfârșitul primului mileniu creștin și la începutul celui următor.

Cohortes quingenariae din retentura dextra

Capătul vestic al secțiunii R 1 (1987) și capătul sudic al secțiunii R 2 (1987) au intersectat un colț de cazarmă din *retentura dextra*. Primul zid, lat de 80 cm, se află între m. 126,25 și 127,05, construit din piatră cu mortar, pe o fundație din piatră de râu. Din zidul următor, între m. 131,95 și 132,45, se mai păstrează doar fundația din piatră de râu. În spațiul delimitat de cele două ziduri pe nivelul de călcare (- 45-50 cm) s-a găsit mult material ceramic, o monedă și o fibulă. Și la extremitatea sudică a secțiunii R 4 (1988) s-a surprins marginea aceleiași construcții. Prin urmare, *cohortes quingenariae* din *retentura* se poziționau la distanțe egale de-o parte și alta de *via decumana*.

În 1991 o conductă de aducțiune a apei de 600 mm a traversat colțul sud-vestic al castrului, intersectând cazărmi din *retentura dextra*. Conducta a intrat prin incinta sudică la 170 m est de latura vestică a castrului, a urmat o linie lungă de 200 m pe direcția aproximativ nord-sud, după care s-a îndreptat pe lungimea de 60 m spre nord-vest, ieșind prin incinta vestică, la 10 m sud de bastionul sudic de la *porta decumana*. Prin urmare au urmărit descoperirile de pe traseul celor 260 m prin castru al conductei și am executat de-a lungul traseului opt casete, însumând 240 m² (fig. 5 și fig. 6). În general, casețele au fost amplasate cu 60 cm spre vest de conductă.

Dinspre nord spre sud, casețele IV, III, V, II și VI au traversat o *cohors quingenaria* cu *centuriae* dispuse *per strigas*, la fel ca în cazul cohortei de la nord de *via decumana* descrisă anterior. Din cele două *centuriae* de lângă *via decumana*, caseta IV (7,45 x 3,95 m) a surprins două încăperi din *contubernia* sudice și porticul. Într-o încăpăre, într-un strat de cărămidă pisată și arsă, s-a găsit un fragment dintr-un castron de sticlă. A apărut o cărămidă rotundă de hipocaust, al cărei rost aici este neclar. La termele din castru nu s-au folosit cărămizi rotunde. În caseta III (7,95 x 4 m) apar zidurile din două *contubernia* diferite, cu interval între ele de 140 cm. În încăperea dinspre sud-vest s-a găsit o gemă. Caseta V (8,90 x 4 m) a intersectat două încăperi, porticul și o parte din curte. A apărut un fragment de vas lucrat cu mâna. În caseta II (5,90 x 3,90 m) se observă zidurile paralele a două *contubernia* diferite și intervalul dintre ele, de 140 cm. Zidurile sunt bine păstrate, până aproape de nivelul actual al solului, altele sunt complet excavate. S-a descoperit ceramică și o monedă. Caseta VI (17,65 x 3,50 m) a surprins curtea dintre două șiruri de *contubernia* și încăperea terminală, mai mare, din capătul șirului. În curte, un pavaj (?) din mai multe cărămizi întregi, cu ștampila pe fața vizibilă.

Spre sud de această cohortă este spațiul necesar pentru amplasarea alteia, astfel încât, în *retentura*, lângă incinta vestică a castrului, se găseau cazărmile a patru *cohortes quingenariae*.

Caseta I (7 x 3,20 m) este situată la 20 m nord de *via sagularis* de pe latura sudică a castrului. A surprins un colț de încăpăre. Se păstrează doar baza fundației, din piatră de carieră și pietre de râu, groasă de 55-60 cm. S-a descoperit multă ceramică, sticlă, țigle. Casețele alăturate VIII (5 x 3,50 m) și VII (5 x 3,50 m) au surprins structuri care ar putea indica amplasarea unei cohorte *quingenaria*, căci observăm zidurile din două șiruri diferite de *contubernia*, cu un spațiu de 140 cm între ele. Dar cercetările din acest punct sunt prea sumare pentru a formula o concluzie.

²³ Cociș 2004, 135-136.

²⁴ Bărbulescu 2015, 152, 291, nr. 90, fig. 246 = Bărbulescu 2016, 165, 311, nr. 90, fig. 246.

²⁵ Pislaru 2009, 219-212, nr. 617-634.

²⁶ Bărbulescu 1994, 152, pl. VII/4; Bărbulescu 2012, 228-229, nr. 37, fig. 101.

²⁷ Nemeti 2008; Bărbulescu et al. 2019, 168-180 (S. Nemeti).

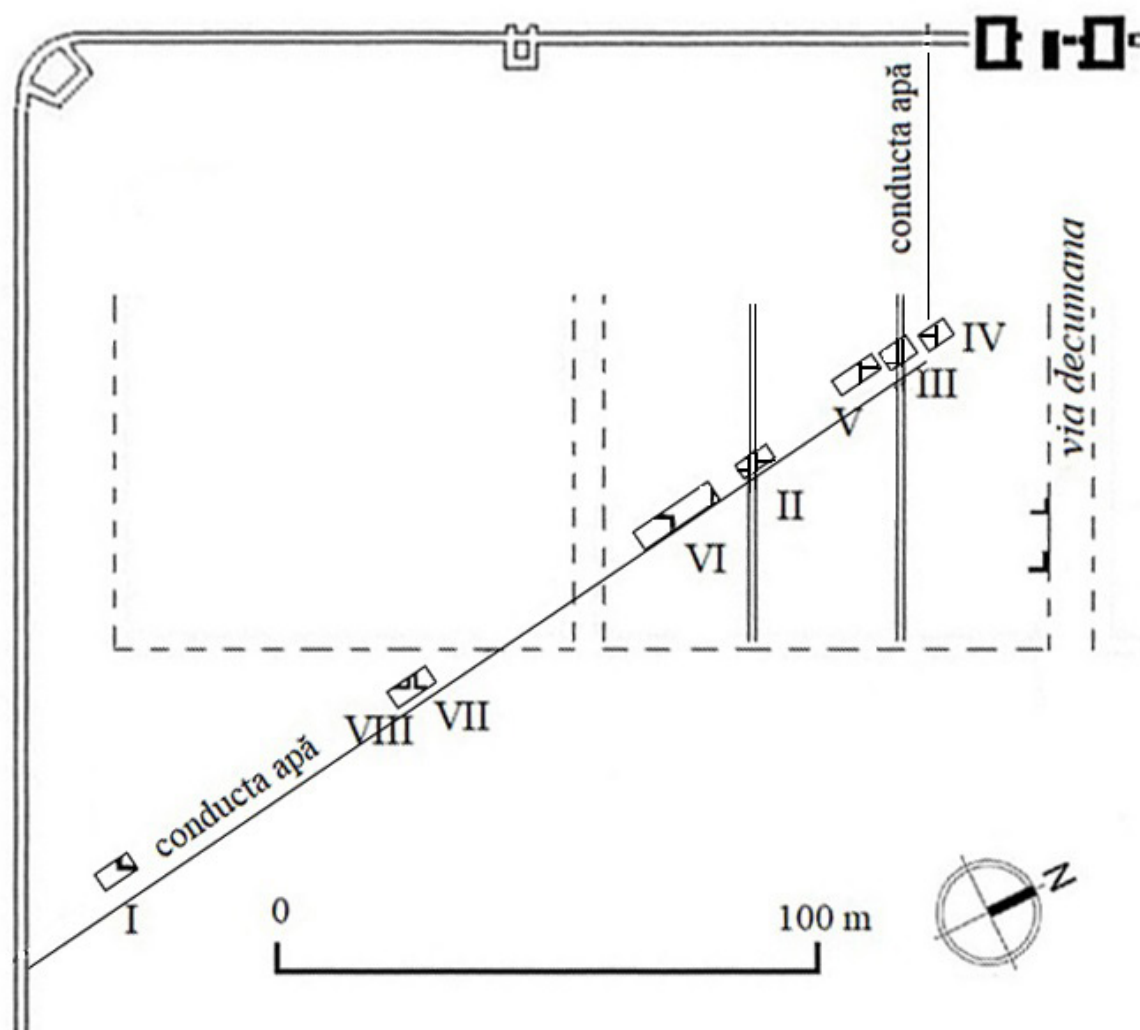

Figure 5. Cohortes quingenariae din retentura dextra.

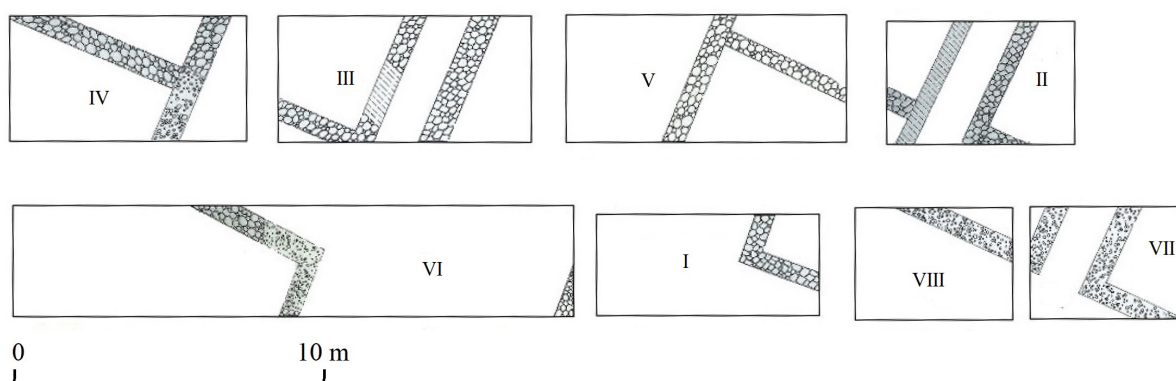

Figure 6. Cercetări arheologice în retentura dextra.

Materiale arheologice. Ceramică de uz comun, fragmente de vase șampilate, fragmente din nouă opaițe; clește (fig. 11 h) și daltă din fier (fig. 11 d)²⁸ în caseta V; fibule, ramă de plumb de la oglindă, vase de sticlă și sticlă de geam etc. Din piesele de armament și echipament militar, menționăm două vârfuri de sulită, o buterolă de bronz,

²⁸ Bărbulescu 1994, 109, fig. 18/1-2.

închizătoare de armură etc. Gema din carneol din caseta III, foarte bine păstrată, de bună calitate, o înfățișează pe Victoria înmânând o cunună zeitei Fortuna.

În *retentura dextra* s-au descoperit opt monede: șase denari (emiși de Vespasian, Traian, Hadrian, Septimius Severus și Severus Alexander), un sesterț (Commodus) și un as (Commodus)²⁹.

Cohors miliaria

Cazarma cohorței I este situată în poziția firească, în *latus praetorii dextrum*, unde ocupă între *principia* și incinta sudică a castrului un spațiu de 132 x 107 m (peste 1,4 ha) (fig. 1). Distanța între *principia* și cazarma cohorței I este 11,50 m. În 1990 s-au executat secțiunile A (124 x 1,50 m, orientare NV-SE), B (52,15 x 1,50 m, orientare NE-SV), C (55,60 x 1,50 m, orientare NE-SV) și 17 casete care însumează o suprafață de peste 400 m². În 1991 s-au executat secțiunea D, peste *via principalis*, de 19,90 x 1,50 m și secțiunea E, orientată aproximativ NNE – SSV, de 90 x 1,50 m (până la incinta sudică a castrului) și nouă casete. În 1992 s-au executat secțiunea A/1992 (20 x 1,5 m), secțiunea B/1992 (20 x 1,50 m) și opt casete prin prima *centurio* dinspre *principia*. În 2011 au fost executate cinci casete în prima *centurio* dinspre *principia* și o casetă în a treia (fig. 7).

Gradul de distrugere în *cohors miliaria* este foarte accentuat. Aceasta se explică, probabil, prin apropierea de *porta principalis dextra*, de unde un drum cobora panta dealului spre localitatea medievală și modernă, cea mai lesnicioasă cale de acces spre și dinspre castru.

Cohortes quingenariae cercetate până în prezent în castrul potaissens au câte șase șiruri de *contubernia*, corespunzând celor șase centurii. La *cohors miliaria*, cercetările parțiale din spațiul dintre *principia* și incinta sudică a castrului atestă opt șiruri de *contubernia*, dispuse în patru grupuri de câte două, numerotate de la *principia* spre sud C 1 – C 8. La capătul estic al acestor *contubernia*, spre *via principalis*, se află opt spații cu rost neclar (numerotate de la *principia* spre sud Sp. 1 – Sp. 8); cel puțin unele au fost, probabil, locuințe de centurioni (fig. 7).

Contubernia. Un șir de *contubernia* ocupă 74 x 10,50-11 m. Marginea vestică a șirului C 1 a fost intersectată de capetele secțiunilor A 1990 și B 1990. Ulterior, secțiunea B/1992 (20 x 1,50 m), a pătruns în ultimele trei încăperi dinspre est. Trei *contubernia* din C 1 au fost cercetate prin casetele S 4/2011 (5 x 1 m), S 5/2011 (5 x 2 m) și S 6/2011 (5 x 2 m), orientate aproximativ E – V, în apropierea zidului nordic al cazarmii, la 13,50 m sud de zidul sudic al clădirii comandamentului. În casetele S 5/2011 și S 6/2011 s-au descoperit două straturi de cultură romane. Cel inferior (la adâncimea de 60-80 cm), cu zgură de fier, cărbune și multe fragmente de obiecte de fier, pare să indice existența unui atelier dinaintea amenajării cazarmii. Ipoteza existenței unei locuiri romane anterioare castrului s-a formulat și cu privire la anumite urme de construcții din zona termelor (la *basilica thermarum*)³⁰.

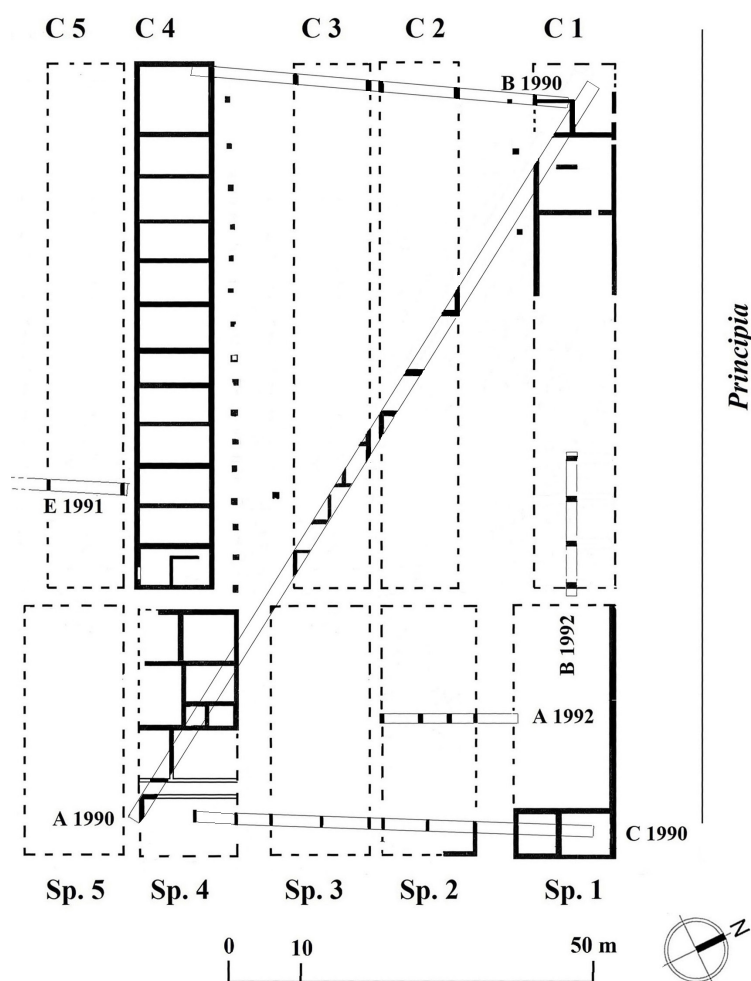

Figure 7. Cohors miliaria. Plan.

²⁹ Pîslaru 2009, 210, nr. 609-616.

³⁰ Bărbulescu et al. 2019, 89, fig. 222.

Secțiunea B 1990 a surprins, de la sud spre nord, porticele și drumul dintre C 4 și C 3, un *contubernium* din C 3, un *contubernium* din C 2, porticele și drumul dintre C 2 și C 1. Porticele sunt adânci de 3-3,50 m, iar drumurile sunt late de 2,50-3,50 m. Într-un singur caz s-a observat o rigolă. A apărut o bază de coloană de la porticul șirului C 1.

Secțiunea A 1990 a intersectat patru încăperi din C 2, apoi curtea dintre C 1 și C 2. Centrul curții era străbătut de un drum lat de aproximativ 3,50 m, mărginit de pietre mari de carieră. Porticele spre curte erau adânci de 3 m (*decempeda*). S-au găsit la porticul nordic o bază de coloană păstrată parțial și un bloc care servea drept temelie pentru altă bază de coloană.

Din C 3, patru *contubernia* au fost surprinse în secțiunea A 1990. Două din ele sunt divizate în câte două compartimente (*arma* și *papilio*?).

Șirul de *contubernia* C 3 și curtea spre C 4 au fost cercetate parțial și prin suprafața S 1/2011 (10 x 3 m, trasată în dreptul camerei C din C 4), care a surprins două încăperi și porticul de la C 3. Zidurile sunt groase de 55-60 cm,

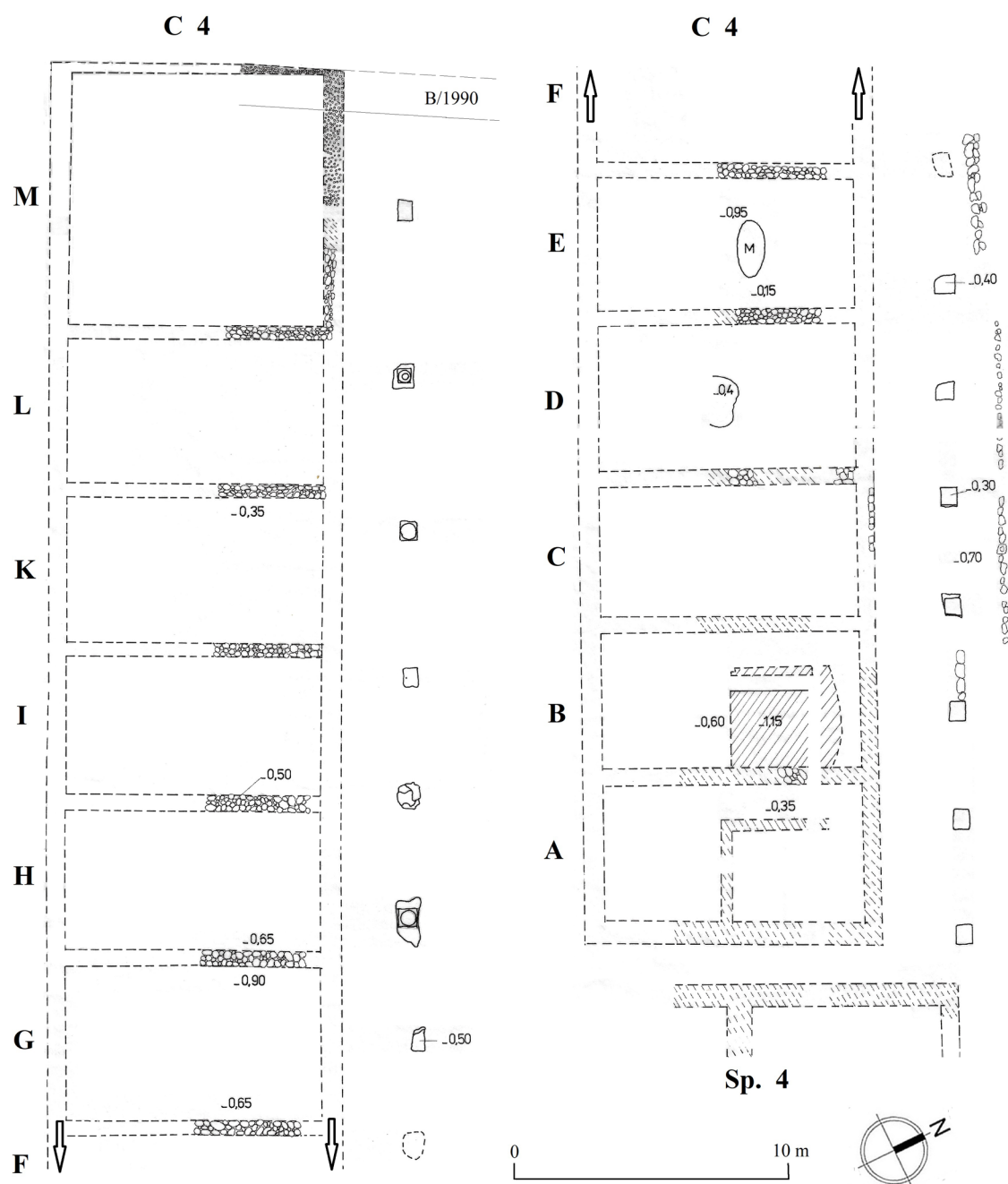

Figure 8. Cohors miliaria. Contubernia C 4.

construite în tehnica *opus incertum*. În încăperi stratigrafia este următoarea: pământul steril (la adâncimea de 55-70 cm), pe alocuri se observă o lentilă de mortar - nivelul de construcție (la adâncimea de 60-65 cm), nivelul de locuire (la adâncimea de 35-55 cm), nivelul de dărâmare, cu pietre, țigle etc. (la adâncimea de 20-35 cm), humus modern (0-20 cm).

Mai complet cercetat a fost șirul C 4 (fig. 8), împărțit în 12 încăperi (de la est spre vest *contubernia* A-M), din care 11 de dimensiuni aproximativ egale, circa 9,50 x 5 m. Încăperea M din extremitatea vestică este mai mare (9,50 x 9,50 m), iar încăperea A pare a fi singura divizată. S-a păstrat doar temelia zidurilor: la partea inferioară este un nivel din piatră de râu peste care fundația continuă din piatră spartă cu mortar, în tehnica *opus incertum*. În unele locuri s-a observat – la partea superioară a acestei fundații – alcătuirea cu grijă a unui pat de așteptare, semn că elevația zidurilor era din blocuri de piatră fasonate ori, mai probabil, din cărămidă. Din nivelul de călcare din *contubernia* se păstrează un strat gros de 15 cm din pietriș mărunț și nisip, cu puțină cărămidă pisată deasupra.

Curți și portice. Curțile interioare, dintre două *contubernia*, sunt late de aproximativ 10 – 10,50 m. Prin centrul lor drumul (lat de 3 m și gros de 35 cm) e alcătuit din pietriș și marnă argilasă. Porticele sunt adânci de 3 – 3,50 m. Drumul se află la 40 cm adâncime, iar nivelul de călcare în încăperi era, probabil, la actualul nivel de călcare; prin urmare, din portic se urcau două trepte spre încăperi. Porticul sudic de la C 4 se sprijinea pe 16 coloane, din care s-au descoperit trei baze de coloană, modest realizate (fig. 9 a-c) și 12 blocuri/lespezi de piatră pe care se așezau bazele de coloană (fig. 9 d-f). Fundamentul pentru bazele de coloană este fie un bloc paralelipipedic, fie o lespede așezată pe piatră mărunță. O singură coloană nu a lăsat nicio urmă. Distanțele dintre temeliile sau bazele de coloană sunt diferite. La porticul de la C 4 aceste distanțe, de la est spre vest, sunt (în metri): 4,20 – 4,00 – 4,00 – 4,15 – 3,65 – 4,05 – 4,40 (la centrul urmei) – 8,45 (bază de coloană, dar cu o urmă intermediară lipsă) – 4,35 (bază de coloană) – 4,80 (la centrul dărâmăturii) – 4,60 – 5,40 (bază de coloană) – 5,95 (bază de coloană) – 6,00. Potrivit adâncimii la care au fost descoperite, bazele de coloană ajungeau în nivelul humusului actual. Totuși, ele nu par a fi fost dislocate de la locul lor, căci se păstrează alinierea. În acest caz, avem de-a face cu o lucrare neglijentă, care nu menținea un interax constant și nici relația dintre colonadă și intrările în încăperi. Interaxul era de aproximativ 4,20 m, crescând vizibil spre capătul vestic al șirului de *contubernia*. S-a găsit un fragment de fus de coloană (lungime 55 cm, diametrul 37 cm).

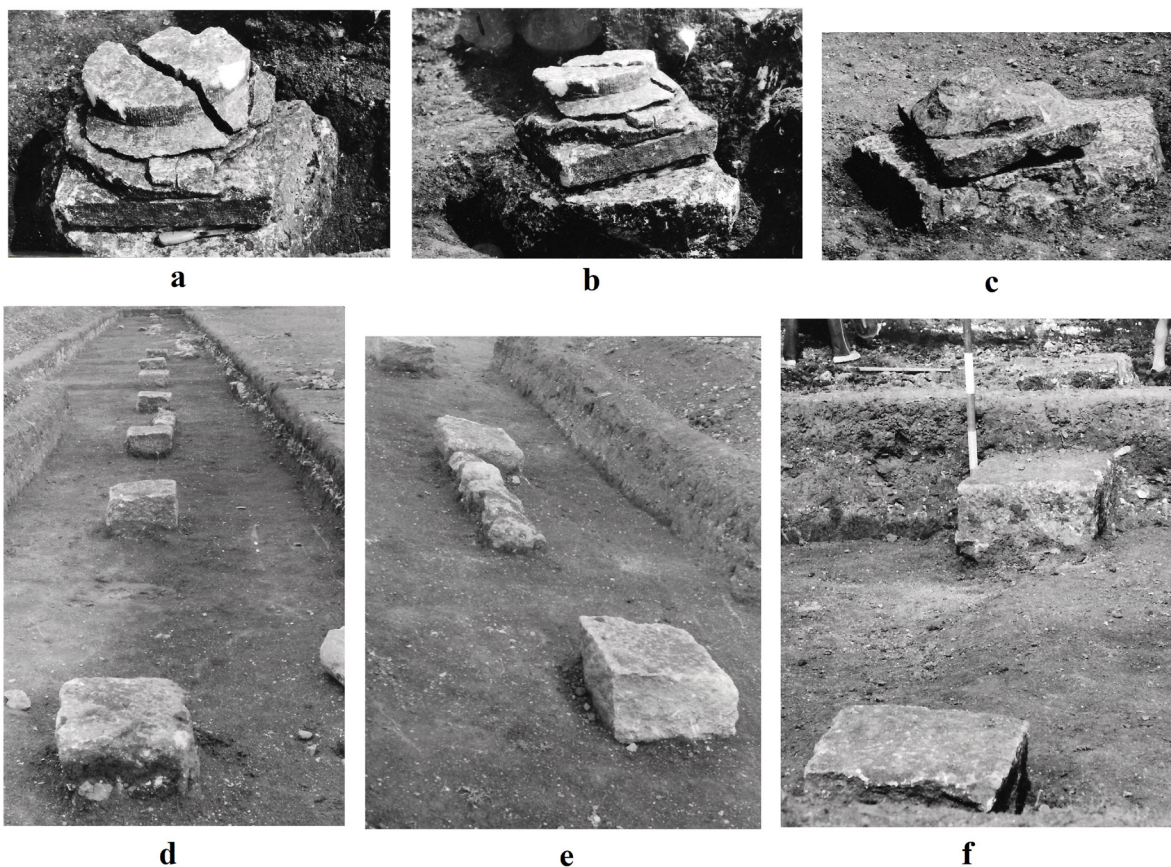

Figure 9. Baze de coloană din cohors miliaria.

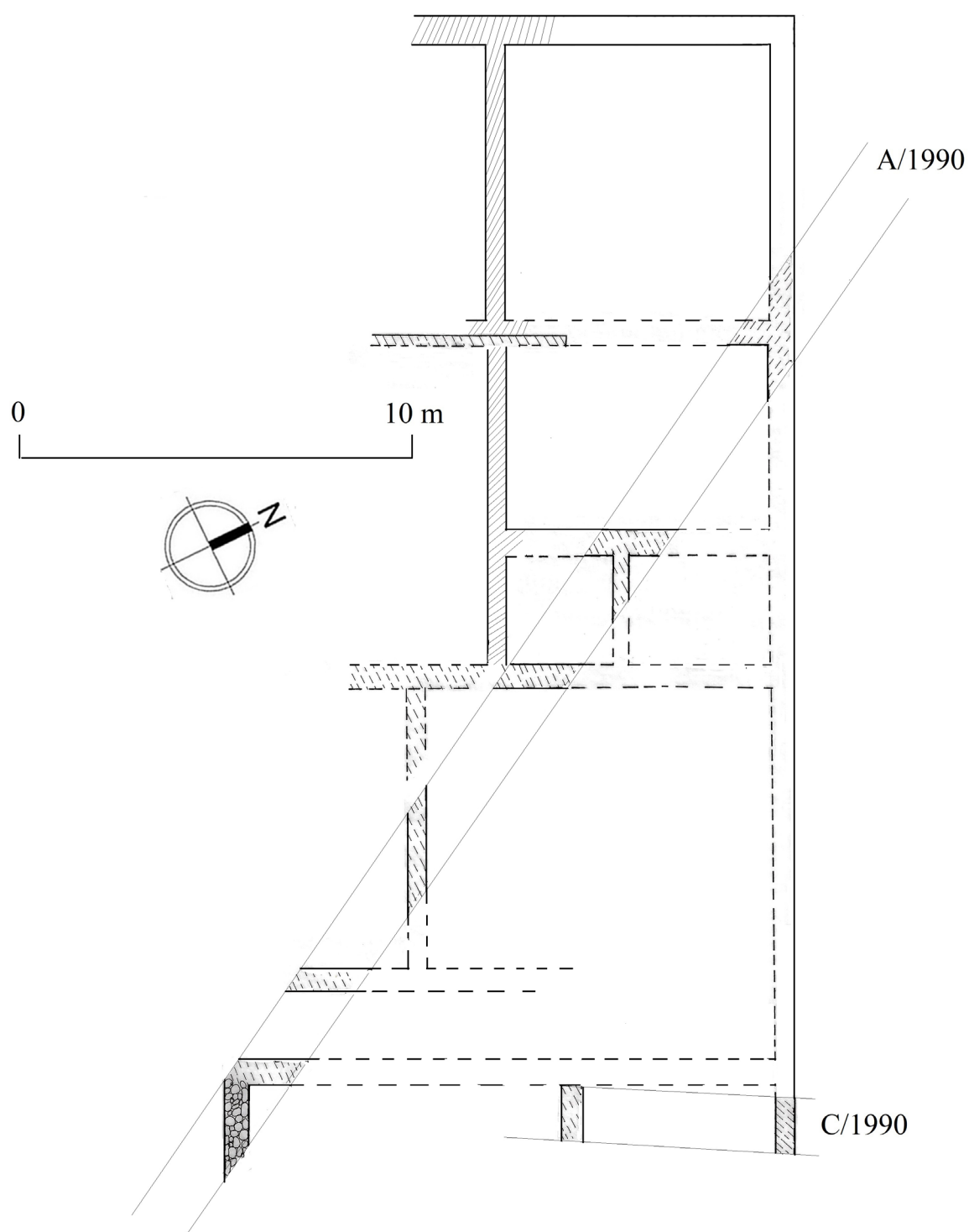

Figure 10. Cohors miliaria. Sp. 4.

În suprafața S 1/2011, la porticul șirului C 3, un bloc de calcar paralelipipedic (85 x 57 x 30 cm) era așezat pe un pat de piatră sfărâmată, la 2,85 m de zidul sudic al cazărării. Și în secțiunea E s-au descoperit două blocuri de la porticul șirului C 5, respectiv C 6.

Drumurile dintre două *contubernia* situate față în față continuau apoi spre est, printre Sp. 1 – Sp. 8 (care n-au portice), făcând legătura cu *via principalis*.

Spațiile de la est de *contubernia*. Spațiile de la est de *contubernia* (Sp. 1 – Sp. 8), până la *via principalis* („locuințele centurionilor”), se încadrează în dreptunghiuri (?) de 35 x 12,80 - 13,50 m (fig. 1 și fig. 7).

În secțiunea D (1991) s-a surprins, la 1,40 m de la capătul ei vestic, urma zidului care închide spre est Sp. 2. În continuare, spre est, în secțiune a apărut porticul de la *via principalis*, adânc de 4 m, pavat cu pietre neregulate de carieră, la adâncimea de 50-55 cm. *Via principalis* este lată de 9 m, din pietriș și marnă, cu o slabă bombare la centru, groasă de 25-30 cm. În centru nivelul de călcare este la adâncimea de 40 cm. Nu se observă rigole. Și în secțiunea C (1990), lărgită în 1991, s-au surprins zidurile care închid cazarma spre *via principalis*. În trei casete (însușind 26 x 4,50 m) deschise în lungul secțiunii C în 1992, s-a observat marginea estică a construcției din Sp. 1, distrusă, și colțul nord-estic al construcției din Sp. 2.

Prin Sp. 1 s-au deschis opt casete (1992). Spre *via principalis* zidul care închide Sp. 1 este gros de 1 m, din piatră de carieră amestecată cu cărămizi. Sp. 1 are lățimea de 12,80 m. În extremitatea estică este divizat în două încăperi aproximativ egale, de 7 x 5,40 m, respectiv 7 x 5,70 m. Nivelul de călcare prin Sp. 1 este alcătuit din pietriș și sfărâmatură de piatră, ca în curțile dintre *contubernia*. Se pare că a fost refăcut, deoarece materiale arheologice se găsesc și sub acest nivel. Spre vest nu sunt alte încăperi, ci pare a fi o curte, surprinsă și în secțiunea A/1992 (20 x 1,5 m). Spre capătul vestic al Sp. 1 (în casele IV și V) a apărut o suprafață de 10 x 7 m pavată cu cărămizi (fig. 4 f-g), lipită de zidul nordic al acestui spațiu. Se observă grija de a acoperi o anumită suprafață, fiindcă pe margini s-au așezat cărămizi înguste. Cărămizile sunt așezate direct pe pământ, un șir pe lungime alternând cu un șir pe lățime. Pe cărămizi nu s-a găsit material arheologic, dar sub ele există fragmente ceramice, mici bronzuri, o monedă etc., iar în jurul platformei de cărămizi, cu 10 cm mai jos, sunt urme de arsură și cărbune, zgură, material ceramic și monede. Marginile platformei spre est, vest și sud (adică toate cele care nu erau alipite zidului nordic al acestui spațiu) au alunecat spre exterior, ca și cum solul de acolo ar fi avut o altă consistență. La latrina II din terme, de tip liniar, o asemenea alunecare a pavajului de cărămizi s-a produs spre canalul deversor al latrinei³¹. Dacă amenajarea cu cărămizi din Sp. 1 indică o latrină, aceasta ar fi destul de mare, de tip „peristil” (sau în forma literei U), în care se intra dinspre nord (?). În acest caz, Sp. 1 avea alte destinații decât cea de locuință.

Secțiunea A 1992 a intersectat drumul dintre Sp. 1 și Sp. 2, care debușează în *via principalis*, apoi a tăiat transversal Sp. 2, descoperindu-se două ziduri care divizau acest spațiu.

Secțiunea A 1990 a atins colțul sud-vestic al Sp. 3.

Mai complet cercetat a fost Sp. 4, intersectat de secțiunea A 1990 și apoi dezvelit parțial (fig. 10). Era, poate, locuința centurionului, cu cel puțin opt încăperi de diferite dimensiuni (cele mai mari de 47 și 63 (?) m², iar cea mai mică de aproximativ 7,5 m²). Spre marginea răsăriteană a Sp. 4 pare a fi un coridor, lat de 1,70 m, dispus transversal pe edificiu. Nu este clar dacă urmele de construcții de dincolo de acest coridor, găsite în extremitatea estică a secțiunii A 1990 și în secțiunea C 1990, aparțin aceluiași edificiu.

Materiale arheologice în *cohors miliaria*. Ceramica e numeroasă, foarte mult material ceramic s-a descoperit la vest de *contubernium* M (ultimul din C 4), unde pare să fi existat o groapă de gunoi. În afara tipurilor comune, menționăm un fragment de vas *terra sigillata* de tip Drag. 37, provenind din atelierele de la Rheinzabern, cu elemente caracteristice stilului lui Belsus I, databil în vremea lui Commodus (fig. 11 a)³² și un fragment de cupă de culoare roșie, decorată în relief cu cruci și frunze de viță de vie (fig. 11 b)³³. S-au descoperit 39 de opaițe, majoritatea fragmentare, printre ele și unul trilychnis.

Cele 15 fibule descoperite ilustrează tipurile comune din castru (cu piciorul întors pe dedesubt, în formă de T cu balama, fibule cu genunchi, fibule de tip zvastică cu protome de cal) ori mai rare (fibulă de tip „omega”). În C 4, *contubernium* F, s-a găsit un mic creuzet. Mai menționăm piese de echipament militar (o buterolă de os în secțiunea E, prinzătoare de teacă, solzi de bronz de la *lorica* etc.), vase de sticlă, sticlă de geam, ace din os (din care unul terminat cu un bust feminin, fig. 11 c)³⁴, instrumente chirurgicale.

În *cohors miliaria* s-au descoperit 82 monede: 42 denari (Marcus Antonius, Domitian, Traian, Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Commodus, Septimius Severus, Caracalla, Elagabal, Severus Alexander și o piesă neidentificabilă), 15 denari suberați (Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Septimius Severus, Elagabal, Severus Alexander și șase piese neidentificate), 1 antoninian (Elagabal), 11 sesterți (Traian, Hadrian, Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Commodus, Septimius Severus, Severus Alexander), 6 dupondii (Commodus, Maximinus Thrax și trei piese neidentificate), 4 ași (Commodus și o piesă neidentificată), 2 piese Provincia Dacia, an II (Filip Arabul) și o monedă civică grecească (Septimius Severus)³⁵.

În capătul sudic al secțiunii E (1991), care a intersectat zidul de incintă al castrului, excavat până la temelie, s-a descoperit capul unei statui de piatră de mărime mijlocie, înfățișând un adolescent (un geniu ?). Ar putea proveni

³¹ Bărbulescu *et al.* 2019, 33-34, fig. 40-42.

³² Determinare Dan Isac; Bărbulescu 1994, 126.

³³ Bărbulescu 1994, 179, fig. 37/2.

³⁴ Bărbulescu 1994, 120, fig. 25/6.

³⁵ Pîslaru 2009, 201-207.

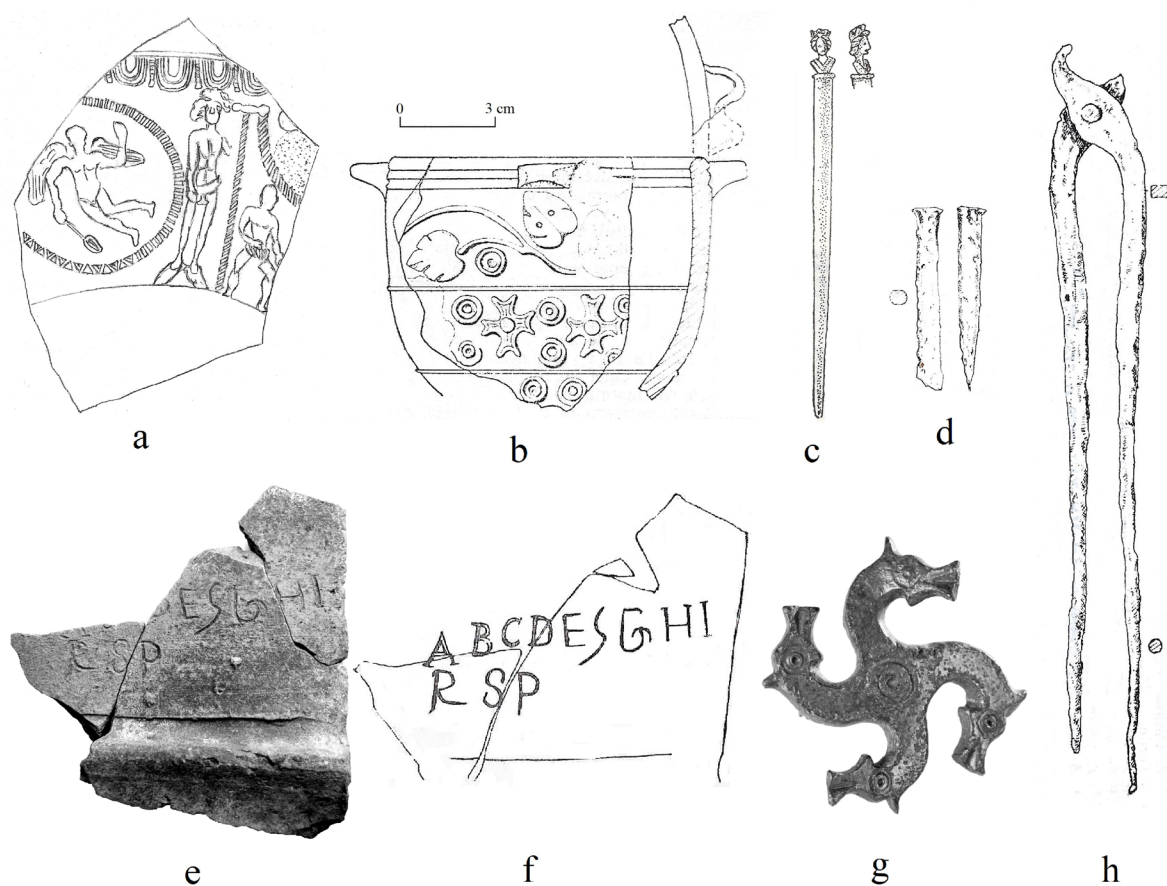

Figure 11. Diferite materiale arheologice descoperite.

dintr-un monument funerar reutilizat la incinta castrului, căci asemenea re folosiri s-au remarcat la *porta praetoria* (descoperiri din 1821)³⁶ și, în 2019, la *groma*³⁷.

Urme postromane. În C 4, *contubernium* B (caseta 5), s-a amenajat un bordei, adâncit în virgin până la 115 cm. Era o groapă rectangulară de 4 x 3,50 m, cu pietre de carieră mărunte pe jos și urme de arsură. În arsura de peste o îngrămadire de bolovani (vatră ?), la adâncimea de 95 cm, s-a găsit o fibulă de bronz cu semidisc și trei butoni (fig. 12 a), databilă în a doua jumătate a secolului V³⁸. În C 4, *contubernium* E, s-au găsit, la adâncimea de 50 cm, resturile unui mormânt de înhumatie distrus. Groapa era ovală (2,10 x 0,70 m), orientată E-V; a fost surprinsă la adâncimea de 15 cm și se adâncea pînă la 95 cm. Din schelet s-au păstrat doar mici fragmente din craniu (din calotă și mandibulă). Unica piesă de inventar era un pieptene bilateral din trei plăci de corn (fig. 12 c). A fost datat în

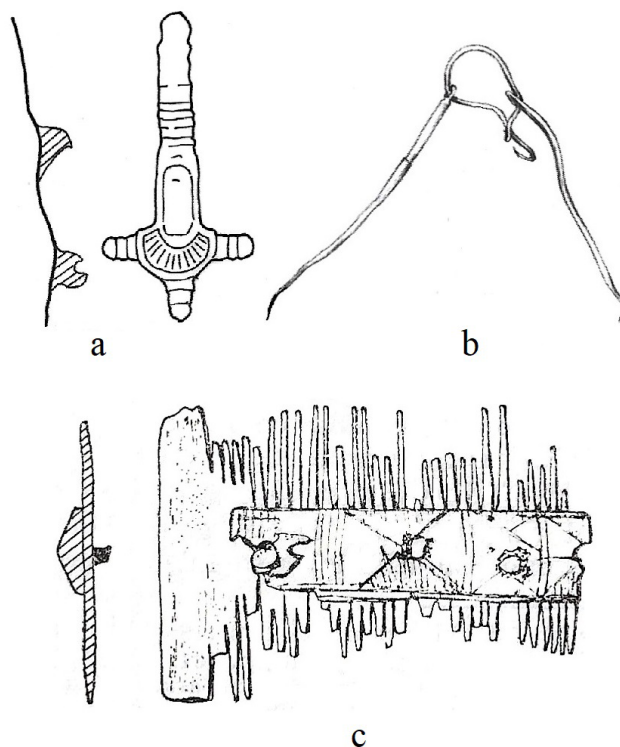

Figure 12. Materiale arheologice din perioada migrațiilor.

³⁶ Bărbulescu 2015, 241.

³⁷ Bărbulescu *et al.* 2020, 24-26.

³⁸ Bărbulescu 1994, 182, fig. 37/7; Nemeti 2008, 339-341, pl. LII, 1-3.

prima jumătate a secolului VI³⁹. În C 4, *contubernium* C, s-a descoperit un silex preistoric, sub nivelul de dărâmare a acoperișului. Era folosit probabil la amnar în aceeași perioadă postromană. În extremitatea sudică a secțiunii E (1991) – practic în *agger* – s-au descoperit două „instrumente de toaletă” - o sondă și o spatulă - prinse pe un inel, toate din bronz (fig. 12 b). Asemenea „truse” de toaletă sunt frecvente în lumea germanică din secolele V-VI⁴⁰.

*

Firește, spațiile din *cohors miliaria* sunt mai mari decât la *cohortes quingenariae*. *Contubernia* au câte 12 încăperi (așa, cel puțin, la C 4), pe când *contubernia* din *cohortes quingenariae* au câte 10-11 încăperi (în *latus praetorii sinistrum*) ori 9-10 încăperi (în *praetentura sinistra*). Apoi, un *contubernium* din această cazarmă este mai mare (cca 47-48 m²) decât un *contubernium* din *cohortes quingenariae* (cca 35 m² în *latus praetorii sinistrum*, cca 46 m² în *praetentura sinistra*). Considerăm *contubernia* pentru soldații din *cohortes quingenariae* cele 9 sau 10 încăperi aproximativ egale din fiecare *centurio*, excluzând încăperile mai mari din capetele cazarmilor („barăcilor”), cu destinație neclară⁴¹. Prin urmare, la Potaissa în *cohors miliaria* soldații dispun de cca 4.600 m², pe când într-o *cohors quingenaria* soldații au 2.100 - 2.500 m². Spațiile care revin unui soldat sunt aproximativ aceleași dar, în ansamblu, *cohors miliaria* are suprafața necesară unui număr dublu de soldați. Nu știm cum se repartizau în opt șiruri de *contubernia* cele cinci centurii⁴² cu un efectiv dublu de militari care alcătuiau, teoretic, *cohors miliaria*. Numai stabilirea planului complet al primei cohorte legionare, prin cercetări viitoare, ar putea răspunde la această întrebare.

BIBLIOGRAFIE

- Bărbulescu, M. 1987. *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica și castrul de la Potaissa*, Cluj-Napoca: Dacia.
- Bărbulescu, M. 1994. *Potaissa. Studiu monografic*, Turda: Muzeul de istorie Turda.
- Bărbulescu, Cornelia, 2004. *Arhitectura militară și tehnica de construcție la romani. Castrul de la Potaissa*, Cluj-Napoca: Napoca Star.
- Bărbulescu, M., 2008. *Mormântul princiar germanic de la Turda. Das germanische Fürstengrab von Turda*, Cluj-Napoca: Tribuna.
- Bărbulescu, M. 2012. *Inscripțiile din castrul legionar de la Potaissa. The Inscriptions of the Legionary Fortress at Potaissa*, București: Editura Academiei Române.
- Bărbulescu, M. 2015. *Arta romană la Potaissa*, București – Cluj-Napoca: Mega.
- Bărbulescu, M. 2016. *Potaissa. L'arte romana in una città della Dacia*, Roma: L'Erma di Bretschneider.
- Bărbulescu, M. 2019. The Legionary Fortress from Potaissa (Turda). 45 years of archaeological research, *Visy 75. Artificem commendat opus. Studia in honorem Zsolt Visy* (eds. G. I. Farkas, Réka Neményi, M. Szabó), Pécs: Kontraszt Plusz Ltd.
- Bărbulescu, M. 2020. Castrul legionar de la Potaissa (Turda). 45 de ani de cercetări arheologice, *Cercetări Arheologice* 27, 421-438, DOI: <https://doi.org/10.46535/ca.27.18>
- Bărbulescu, M. et al. 2019. Andone-Rotaru, Mariana, Bărbulescu, Cornelia, Bărbulescu, M. (coordonator), Bărbulescu, T., Cătinaș, Ana, Fábíán I., Fodorean, F.-Gh., Huszarik, P., Munteanu, M., Nedelea, Luciana, Nemeti, Irina, Nemeti, S., 2019. *Termele din castrul legionar de la Potaissa*, Cluj-Napoca: Mega.
- Bărbulescu, M. et al. 2020. Bărbulescu, Cornelia, Bărbulescu M. (coordonator), Bărbulescu, T., Cătinaș, Ana, Fábíán I., Fodorean, F.-Gh., Munteanu, M., Nedelea, Luciana, Nemeti, Irina, Nemeti, S., Varga, Timea, 2020. *Principia din castrul legionar de la Potaissa*, Cluj-Napoca: Mega.
- Cociș, S., 2004. *Fibulele din Dacia romană. The Brooches from Roman Dacia*, Cluj-Napoca: Mega.
- Crișan, I. H. 1961. Șantierul arheologic Turda, *Materiale și cercetări arheologice* 7: 431-439.

³⁹ Bărbulescu 1994, 182, fig. 37/8; Nemeti 2008, 331-332, pl. XLIX, 3-4.

⁴⁰ Nemeti 2008, 339, pl. XLIX, 8-9.

⁴¹ Petrikovits 1975, 59; Bărbulescu 1987, 172. Considerate locuințele centurionilor la Nemeti, Nemeti et al. 2017, 39.

⁴² Sub Caracalla avem dovada epigrafică a prezenței concomitente a unui *primus pilus* și patru centurioni în *cohors miliaria* (Bărbulescu 2012, 133).

- Nemeti, S. 2008. Potaissa în sec. V-VI p. Chr., în Bărbulescu, M. 2008. *Mormântul princiar germanic de la Turda. Das germanische Fürstengrab von Turda*, Cluj-Napoca: Tribuna (Anexa VIII).
- Nemeti I., Nemeti S. *et al.* 2017. Andone-Rotaru, Mariana, Bindea, Diana, Blaga, D., Fábíán I., Fodorean, F.-Gh., Munteanu, M., Nedelea, Luciana, Nemeti, Irina (coordonator), Nemeti, S. (coordonator) 2017. *Studii asupra granițelor romane din Dacia. Castrul legionar de la Potaissa. I. Centuriae din praetentura sinistra*, Cluj-Napoca: Mega.
- Petrikovits, H. v. 1975. *Die Innenbauten römischer Legionslager während der Prinzipatszeit*, Düsseldorf-Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Pîslaru, Mariana. 2009. *The Roman coins from Potaissa. Legionary fortress and ancient town*, Cluj-Napoca: Mega.

List of illustrations

- Figure 1. The legionary fortress from Potaissa. Plan (2022).
- Figure 2. Archaeological research to the West of the *principia*.
- Figure 3. *Cohors quingenaria* from *retentura sinistra*.
- Figure 4. Columns from *cohors quingenaria (retentura sinistra)* (a-e) and arrangement with bricks in the space Sp. 1 (f-g).
- Figure 5. *Cohortes quingenariae* from *retentura dextra*.
- Figure 6. Archaeological investigations in *retentura dextra*.
- Figure 7. *Cohors miliaria*. Plan.
- Figure 8. *Cohors miliaria*. *Contubernia* C 4.
- Figure 9. Column bases from *cohors miliaria*.
- Figure 10. *Cohors miliaria*. Sp. 4.
- Figure 11. Various archaeological materials discovered.
- Figure 12. Archaeological materials from the period of migrations.

ACAD. MIHAI BĂRBULESCU
Academia Română
mihaibarbulescu47@gmail.com